

SEC IX	Biochémia, látky v živých sústavách
SEC IX.2	Sacharidy

Cieľové požiadavky:

Obsahový štandard: Sacharidy, jednoduché sacharidy, oligo- a polysacharidy. Aldózy, ketózy, tri-, penta hexózy. Glycerinaldehyd, dihydroxyacetón. Optická izoméria, enantiomér, anomér. Chiralita, chirálne centrum, D- a L-formy. Ribóza, deoxyribóza, glukóza, fruktóza, sacharóza, laktóza, škrob, glykogén, celulóza. Energetická hodnota sacharózy. Glykémia. Cyklické štruktúry monosacharidov, furanóza, pyranóza.

Výkonový štandard:

- Charakterizovať sacharidy z hľadiska významu, výskytu a pôvodu.
- Napísať všeobecnú chemickú schému fotosyntézy.
- Prepísať Fischerove vzorce základných sacharidov (glyceraldehyd, dihydroxyacetón, D-ribóza, 2-deoxy-D-ribóza, D-fruktóza, D-glukóza, D-manóza, D-galaktóza, sacharóza, laktóza, škrob), ktoré sú súčasťou maturitného zadania na Haworthove vzorce.
- Klasifikovať sacharidy podľa zloženia a stavby molekúl (monosacharidy, oligosacharidy a polysacharidy).
- Klasifikovať monosacharidy podľa prítomnej funkčnej skupiny.
- Porovnať a vysvetliť rozdielne redukčné schopnosti dvoch konkrétnych sacharidov.
- Vysvetliť význam D-glukózy a D-fruktózy, sacharózy a laktózy pre výživu človeka.
- Charakterizovať škrob, glykogén a celulózu z hľadiska výskytu, vzniku a významu pre človeka.
- Vysvetliť negatívny účinok nadmerného príjmu sacharózy pre človeka.
- Opísať podmienky a princíp vzniku etanolu a kyseliny mliečnej z glukózy.
- Vysvetliť na príklade glyceraldehydu význam pojmov chiralita, chirálne centrum, optická izoméria.
- Určiť chirálny atóm uhlíka vo vzorci sacharidu.
- Aplikovať pravidlá vzniku poloacetálového hydroxyly v molekule monosacharidov pri vzniku cyklických štruktúr monosacharidov (glukóza, fruktóza).
- Navrhnuť a zrealizovať experiment - redukčné účinky sacharidov, dôkaz Tollensovým a Fehlingovým činidlom, dôkaz škrobu jódom.

Najrozšírenejšie prírodné látky, ktoré sú súčasťou všetkých živočíšnych a rastlinných tel

Spôsob vzniku

1.V rastlinách- fotosyntézou (za prítomnosti slnečného žiarenia a chlorofylu)

2.V živočíchoch- prevažne z potravy alebo glukoneogenezou

Glukoneogenéza

- v prípade nedostatočného množstva cukrov v potrave
- tvorba glukózy z aminokyselín alebo glycerolu
- v pečeni a obličkách
- za katalýzy enzýmami a reguláciou hormónmi(inzulín, glukagón, kortizol)

Význam sacharidov

1.energetická	najrýchlejší zdroje energie (glukóza, fruktóza)
2.zásobná	zásoba energie v podobe zásobných cukrov (škrob, glykogén)
3.stavebná	súčasť buniek, tkanív, pletív- celulóza, štruktúrne zložky niektorých bielkovín(glykoproteínov), lipidov (glykolipidy), nukleových kyselín(ribóza, deoxyribóza)

4.metabolická	súčasť metabolicky aktívnych nízkomolekulových látok- vitamíny, nukleotidy, koenzýmy
----------------------	--

Rozdelenie

A. Jednoduché	B. Zložené	
monosacharidy	1. oligosacharidy	2. polysacharidy
Jedna cukorná jednotka	2-10 monosacharidových jednotiek	viac ako 10 monosacharidových jednotiek

A.Jednoduché sacharidy. Monosacharidy

- hydroxyaldehydy alebo hydroxyketóny (*aldehydy alebo ketóny viacsýtnych alkoholov*)

Rozdelenie

I.podľa funkčných skupín

a. aldózy	b. ketózy
Hydroxylová a aldehydová skupina	Hydroxylová a ketoskupina

II.podľa počtu atómov uhlíka: 1.triózy, 2.tetrózy, 3.pentózy, 4.hexózy.....

Najjednoduchšie sacharidy

Glyceraldehyd

Dihydroxyacetón

Optická izoméria- forma priestorovej konfiguračnej izomérie

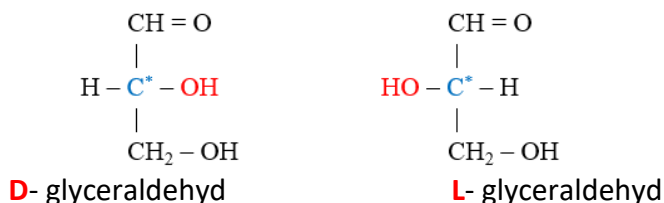
Priestorová- izoméry majú rovnaký sumárny aj konštitučný vzorec, líšia sa priestorovým usporiadaním atómov
Konfiguračná- rôzne priestorové usporiadanie nesúvisí s rotáciou okolo jednoduchej väzby

Optické izoméry (enantioméry)

- stereoizoméry, ktoré sa líšia konfiguráciou na **chirálnom uhlíku C*** (*asymetrický uhlík, na ktorom sú naviazané štyri rôzne druhy skupín*)
- Navzájom predmet a obraz v zrkadle
- Počet enantiomérov 2^n , n= počet chirálnych uhlíkov
- rovnaké chemické vlastnosti, líšia sa niektorými fyzikálnymi vlastnosťami (*napr. otáčavosť polarizovaného svetla*)
- opticky aktívne-** otáčajú rovinu o rovnaký uhol, ale opačným smerom- **optické antipódy** (*ľavotočivé -, pravotočivé +*)
- Racemická zmes-** zmes dvoch antipódov v pomere 1:1, ktorá je opticky neaktívna

Typy enantiomérov

D- enantiomér (D- dexter=pravý)	OH skupina po pravej strane od chirálneho uhlíka -v prírode je ich viac
L- enantiomér (L- laevus=ľavý-	OH skupina po ľavej strane od chirálneho uhlíka

Najdôležitejšie sacharidy

Fisherové vzorce

A. pentózy

B. hexózy

Fischerov vzorec- necyklické zobrazenie (*nevystihuje presne štruktúru a vlastnosti sacharidov*)

Tollensov vzorec- znázorňuje reálnu cyklickú štruktúru sacharidov **poloacetálové (hemiacetálové) formy sacharidov**

- pri vnútromolekulovej reakcii sacharidov medzi -OH a -CO/-COH skupinami dochádza k vzniku **poloacetálovej väzby a poloacetálového hydroxyly**
- vznikajú 5-6 článkové cyklické štruktúry s atómom kyslíka:
  1. **Furanózy**- 5 článkové cyklické, podobnosť s furánom, (*napr. z ribózy- ribofuranóza*)
  2. **Pyranózy**- 6 článkové cyklické, podobnosť s pyránom (*napr. z glukózy- glukopyranóza*)
- Zánikom karbonylovej skupiny sa aj daný uhlík stáva chirálny a vznikajú dva **anoméry** jednej opticky aktívnej konfigurácie (*nie sú predmet a obraz*)

Typy anomérov

α- anomér	ak poloacetálová hydroxylová skupina je na rovnakej strane ako hydroxylová skupina na poslednom chirálnom atóme
β- anomér	ak poloacetálová hydroxylová skupina je na opačnej strane ako hydroxylová skupina na poslednom chirálnom atóme

Hawthov vzorec- názornejšie vyjadrenie cyklickej štruktúry sacharidov

Pravidlá pri tvorbe:

- päťčlánkové kyslík v strede hore, šesťčlánkové hore napravo
- číslovanie uhlíkov od kyslíka smerom dole v smere hodinových ručičiek
- Pod rovinou sú H a OH v Tollensovom vzorci napravo
- $-\text{CH}_2\text{OH}$ skupina nad rovinou cyklu pre D sacharidy, pod rovinu pre L-sacharidy
- $-\text{OH}$ skupina na C_1 (*poloacetálová hydroxylová*) pri D- sacharidoch
  1. α - forma pod rovinou cyklu
  2. β - forma nad rovinou cyklu

Skutočný vzhľad glukózy- stoličková konformácia, väzbový uhol 109°

Vlastnosti monosacharidov

Fyzikálne

1. Skupenstvo a vzhľad

- kryštalické bezfarebné látky, sladká chuť
- pri zahrievaní sa rozkladajú- karamelizujú

2. Rozpustnosť- vo vode

3. Opticky aktívne- tie, ktoré majú chirálne uhlíky

Chemické - závisia od typu skupiny v molekule (*karbonylová a hydroxylová*)

1. Oxidačno- redukčné reakcie

A. Oxidácia- vznikajú **hydroxykarboxylové kyseliny**(cukrové kyseliny)

a. **Silná oxidácia** pomocou HNO_3 (oxiduje sa primárna -OH skupina aj aldehydová)- vznikajú **aldárové kyseliny**

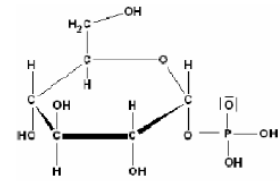
b. Mierna oxidácia

- oxiduje sa iba primárna -OH skupina bez aldehydovej - vznikajú **urónové kyseliny**
- oxiduje sa aldehydová skupina- vznikajú **aldónové kyseliny**
- Ketózy nepodliehajú oxidácii

B. Redukcia- vznikajú **alkoholy**

2. esterifikácia

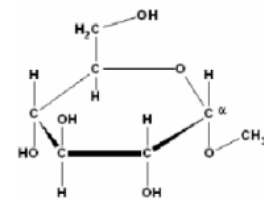
- reakcia hydroxylovej skupiny (poloacetál, alebo na poslednom uhlíku) sacharidov s kyselinami- **vznik esterov**
- počas metabolických dráh najčastejšie estery kyselina fosforečnej
- Napr. z glukózy vzniká α alebo β - D- glukóza- 1-fosfát

α -D- glukóza-1-fosfát

3. vznik glykozidov

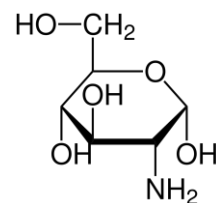
- reakcia poloacetálovej hydroxylovej skupiny sacharidov s alkoholmi
- uvoľňuje sa molekula vody a vzniká **α a β glykozidová väzba**
- vznikajú **α a β glykozidy** (už nemajú redoxné vlastnosti, dôkazové reakcie neprebehnú ani pri vysokej teplote)
- Využitie napr. fytofarmácia, súčasť DNA ako nukleozidy(N-glykozidová väzba), vznik oligo a polysacharidov

metyl- α -D-glukopyranozid

4. Vznik amidov

- nahradenie hydroxylovej skupiny amino skupinou
- vznik aminosacharidov
- napr. D- glukozamín v chrupavkách

Biologicky významné monosacharidy

D-glukóza (ovocný cukor)

- ľahko stráviteľná
- Stavebná zložka sacharózy
- Výskyt**- voľná v ovocí a mede, viazaná v zložených sacharidoch, v bunke vo forme esteru s kyselinou H_3PO_4 , v krvi

Glykémia- Hladina koncentrácie glukózy v krvi regulovaná inzulínom

Typy glykémie

- hypoglykémia**
- Hyperglykémia**- zvýšená hladina koncentrácie glukózy v krvi
  - Pri vyššom poklese- možná mozgová disfunkcia
  - Pri väčšom poklese- upadnutie do kómy, nezvratné poškodenie, smrť

Cukrovka (diabetes)- ochorenie spojené s poruchami hladiny glukózy v krvi

Využitie glukózy

- 1. Umelá výživa**- v medicíne vo forme infúzii intravenózne
- 2. Karamel**- vzniká zahriatím, využitie v potravinárstve ako hnedé farbivo (liehoviny, ocot)
- 3. Biotechnológia**- výroba organických zlúčenín pomocou mikroorganizmov (etanol, vitamín C, kyselina mliečna, kyselina citrónová, antibiotiká)

Rozklad glukózy

1. Alkoholové kvasenie- rozklad glukózy pôsobením kvasiniek bez prístupu kyslíka
- (fermentácia)- výroba vína a piva

2. Mliečne kvasenie- rozklad glukózy pôsobením baktérií na kyselinu mliečnu
- Tvorba kyslej kapusty, svalovka, mliečne výrobky

D-fruktóza (hroznový cukor)

- najsladší cukor, starý názov levulóza(otáča ako jediná svetlo doľava)
- **Výskyt**- ovocie, med (glukóza: fruktóza=1:1)
- **Význam**- stavebná zložka sacharózy (potravinárstvo)

D-galaktóza (mliečny cukor)

- Zložka laktózy
- **Výskyt**- mlieko
- **Význam**- Súčasť lipidov, zložených sacharidov, glykoproteínov

D-manóza- výskyt- semená palmy, škrupinkách orechov, pomarančová šťava

D-ribóza a 2-deoxy- D-ribóza- stavebné zložky nukleových kyselín

B.Zložené sacharidy

- zložené z dvoch a viacerých molekúl monosacharidov navzájom pospájaných **glykozidovou väzbou**

Rozdelenie zložených sacharidov

1.oligosacharidy	2.polysacharidy
2-10 monosacharidových jednotiek	viac ako 10 monosacharidových jednotiek
sladká chuť	bez sladkej chuti
rozpustné vo vode	väčšinou nerozpustné vo vode(<i>iba napučávajú</i>)
Sacharóza, maltóza, laktóza	Škrob, glykogén, celulóza

1. Oligosacharidy

Sacharóza (repný, trstinový cukor)

Stavebné jednotky	α - D- glukopyranóza a β - D fruktofuranóza
Typ väzby	$\alpha(1\rightarrow2)$ glykozidová
Výskyt	v cukrovej repe alebo trstine
Vlastnosti	<ul style="list-style-type: none"> • zahrievaním hneď a mení sa na karamel • Neredukujúci sacharid (<i>na glykozidovej väzbe sa podieľajú oba poloacetálové hydroxyly</i>)
Význam	sladidlo v potravinárstve, farmaceutický priemysel
Zaujímavosti	Med- produkt včiel, ktorý vzniká hydrolýzou sacharózy v tráviacom systéme včiel zubný kaz a obezita- nadmerná konzumácia sacharózy

Laktóza (mliečny cukor)

Stavebné jednotky	β - D- galaktopyranóza, α - D- glukopyranóza,
Typ väzby	$\beta(1\rightarrow4)$ glykozidová
Výskyt	v mlieku cicavcov (<i>kravské 4-5%, materské 6-7%</i>)
Vlastnosti	redukujúci sacharid
Význam	zdroj výživy
Zaujímavosti	laktózová intolerancia- neschopnosť človeka tráviť laktózu

Maltóza (sladový cukor)

Stavebné jednotky	α - D- glukopyranóza
Typ väzby	$\alpha(1\rightarrow4)$ glykozidová
Výskyt	v klíčkoch semien ,vznik enzýmovou hydrolýzou škrobu
Vlastnosti	redukujúci sacharid
Význam	výroba piva(v naklíčenom jačmeni maltáza štiepi maltózu na glukózu)

2. Polysacharidy

D-glukány- polysacharidy zložené iba z D-glukózových jednotiek(škrob, celulóza, glykogén

Škrob (zásobný rastlinný cukor)

Stavebné jednotky	1.amylóza (20%) - α - D- glukopyranóza nerozvetvená závitnica, rozpustná vo vode 2.amylopektín (80%) - α - D- glukopyranóza rozvetvená závitnica, nerozpustný vo vode
Typ väzby	V amylóze α (1→4) glykozidová väzba V amylopektíne α (1→4) a α (1→6) glykozidová väzba
Výskyt	zemiakové hľuzy, obilniny
Vlastnosti	Vo vode tvorí koloidný roztok
Význam	zdroj energie, dextríny (<i>technické lepidlá</i>), potravinárstvo, farmaceutický priemysel (<i>výroba tabliet</i>)
Zaujímavosti	Dôkaz Lugolovým roztokom (I ₂ v KI)

Rozklad škrobu

- hydrolýzou alebo vysokou teplotou
- **hydrolýza**- princíp trávenia škrobu v tráviacej sústave slinnou amylázou (*začiatok v ústnej dutine*)

Glykogén (zásobný živočíšny cukor)

Stavebné jednotky	α - D- glukopyranóza (<i>podobný amylopektínu, viac rozvetvený</i>)
Typ väzby	α (1→6) glykozidová väzba a α (1→4) glykozidová väzba
Výskyt	pečeň, svaly
Vlastnosti	Rozpustný vo vode
Význam	zdroj energie (<i>v prípade potreby sa štiepi na glukózu a transportuje krvou- napr. pri hladovaní</i>)

Celulóza (stavebný rastlinný cukor)

Stavebné jednotky	β -D- glukopyranózy <i>nerozvetvený rovný polymér, stabilizovaný vodíkovými mostíkmi</i>
Typ väzby	β (1→4)glykozidové väzby
Výskyt	rastlinné pletivá (<i>napr. drevo- spoločne s lignínom, hemicelulózou a živcami</i>)
Vlastnosti	nestráviteľná pre človeka
Význam	<ul style="list-style-type: none"> • zložka vlákniny- podporuje trávenie • papierenský priemysel a textilný priemysel(viskózový hodváb, bavlna) • súčasť bunkovej steny, zdroj potravy pre bylinožravce • z nitrátov celulózy- výroba kolódia, celuloиду, strelnej bavlny
Zaujímavosti	Celofán - obalový materiál xantogenan celulózy - surovina na výrobu celofánu a hodváhu (vznik pôsobením NaOH a CS ₂ na celulózu) hemicelulóza - látky v dreve sacharidovej povahy

Iné zložené sacharidy**Chitín**

Zloženie- monosacharidové jednotky obsahujúce dusík

Význam- základná zložka kutikuly článkonožcov, bunkových stien húb, rias

Pektíny

- Zásobné cukry

Výskyt- jablká, šupka citrusov

Vlastnosti- pri zahrievaní tvoria gél

Význam- výroba džemov, marmelád, rôsolov

Inulín

Výskyt- čelad' astrovité

Význam- príprava diabetických jedál

Agaróza

Výskyt- morské riasy

Význam- živná pôda (**agar**) mikrobiológia a potravinárstvo

Dôkazové reakcie sacharidov

- Ovplyvnené cyklickými formami sacharidov (reagujú až po zahriatí)

Molischova	
Špecifickosť:	dôkaz prítomnosti sacharidu (nešpecifická)
Činidlo:	konc. kyselina sírová, Molischovo činidlo(10% roztok naftolu v etanole)
Podstata:	Účinkom kyseliny sírovej dochádza k dehydratácii monosacharidov na furfural (alebo jeho deriváty). Následne tieto produkty kondenzujú s 2 molekulami 1-naftolu za vzniku fialového produktu (trifenylmetánové farbivo). Ten sa javí ako prstenec na rozhraní kyseliny sírovej a roztoku sacharidu s Molischovým činidlom.
Farebná zmena:	<i>fialový prúžok na rozhraní kyseliny a roztoku</i>
Selivanová	
Špecifickosť:	rozlíšenie aldóz a ketóz
Činidlo:	10% HCl, Selivanovo skúmadlo(50cm ³ 36%HCl- 50cm ³ H ₂ O- 0,05g resorcín)
Podstata:	Účinkom kyseliny chlorovodíkovej dochádza k dehydrogenácii ketózy (fruktózy) na 5- hydroxymetylfural, ktorý kondenzuje s rezorcínom na produkt višňovočervenej farby. Reakcia sa používa na rozlíšenie ketózy, ktorá dehydratuje skôr. Aldózy reagujú 20x pomalšie (negatívna reakcia) V prípade použitia sacharózy s okyslením HCl dôjde k pozitívnej reakcii(kyselina rozštiepi glykozidovú väzbu za vzniku fruktózy a glukózy)
Farebná zmena:	<i>višňovočervená farba</i>

Fehlingom činidlom	
Špecifickosť:	dôkaz redukujúcich cukrov
Činidlo:	Fehling I. roztok síran meďnatý CuSO_4 + Fehling II. roztok 9% hydroxid sodný NaOH, 26% vlnan draselný, pomer FI: FII/1:1
Podstata:	$\text{R-COH} + 2\text{Cu}^{2+} + 5\text{OH}^- \rightarrow \text{R-COO}^- + \text{Cu}_2\text{O} \downarrow + 3\text{H}_2\text{O}$ Pozitívna reakcia všetky monosacharidy a disacharidy s voľným poloacetálovým hydroxylom, dochádza k oxidácii sacharidov na ich príslušné kyseliny/soli kyselín a redukcii katiónu Cu^{2+} z Fehlingovho činidla Cu^+ alebo až Cu^0 .
Farebná zmena:	Zmena modrého na červenohnedé zafarbenie
Tollensovým činidlom	
Špecifickosť:	Dôkaz redukujúcich cukrov
Činidlo:	Tollensovo činidlo(5% dusičnan strieborný AgNO_3 , 10% NaOH, 2% hydroxid amónny NH_4OH)
Podstata:	$\text{R-COH} + 2[\text{Ag}(\text{NH}_3)_2]\text{OH} \rightarrow \text{R-COONH}_4 + 2\text{Ag} \downarrow + 3\text{NH}_3 + \text{H}_2\text{O}$ Pozitívna reakcia všetky monosacharidy a disacharidy s voľným poloacetálovým hydroxylom, dochádza k oxidácii sacharidov na ich príslušné kyseliny/soli kyselín a redukcii katiónu Ag^+ z Tollensovho činidla Ag^0 .
Farebná zmena:	Z bezfarebného roztoku vznikne strieborné zrkadlo na stene skúmavky
Lugolovým roztokom	
Špecifickosť:	dôkaz škrobu
Činidlo:	Lugolov roztok(roztok jódu v jodide draselnom)
Podstata:	Škrob sa skladá z 20% z amyulózy a 80% amylopektínu. Amylóza (nerozvetvená časť škrobu) vytvára helixy(závitnice), do ktorých sa vmedzerí jód, zmení sa absorpcia svetla a vzniká charakteristické tmavomodré sfarbenie. Po zahriatí dokážeme rôzne frakcie hydrolýzy škrobu (tmavofialové - modré - červené - oranžové - žlté sfarbenie)
Farebná zmena:	Zo žltého zafarbenia vznikne tmavomodré, tmavofialové až čierne

Iné:

1. Nitrochrómová- dôkaz monosacharidov (karmínovočervená)